

*Прыходзіць старасць апусцелым садам
Назаўжды...*

*Так, назаўжды... ў бясконцасці Сусвету
Жыццё – як бліскавічная камета,
Але мы шчасце зведалі, і гэта –
Назаўжды!*

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Няміга Я.* Алтар стала. Мінск : Энцыклапедыя. 2003. 94 с.
2. *Няміга Я.* Узнімем келіхі надзеі : маленькая энцыклапедыя звестак пра застолле, тосты, віно, звычаі. Брэст : БрДУ, 2011. 132 с.
3. Строки от сердца : сборник оригинальных и переводных произведений студентов и преподавателей университета. Стихотворения на разных языках. / редкол. А.В. Зубов (отв. ред) [и др.]. Минск : Асар, 2008. 234 с.
4. Строки от сердца : стихотворения на разных языках, проза / Вып. 4 : Стихотворения на разных языках. Переводы. Проза; редкол. А.В. Зубов (отв. ред) [и др.]. Минск : Ковчег, 2018. 156 с.

УНЁСАК А. Я. МІХНЕВІЧА Ў ПАПУЛЯРЫЗАЦЫЮ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ ЯК ЗАМЕЖНАЙ

Т. Р. Рамза

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,
вул. Карла Маркса, 31, 220030, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь,
Ramza@bsu.by*

Упершыню аналізуецца дзейнасць А. Я. Міхневіча ў сферы пашырэння беларускай мовы як замежнай, у тым ліку і як няроднай. Аб'ектам даследавання сталі навуковыя, навукова-папулярныя, даведачныя, вучэбныя і вучэбна-метадычныя публікацыі А. Я. Міхневіча, якія датычацца праблематыкі беларускай мовы і яе вывучэння, а таксама інтэрв'ю прафесара. Мэта артыкула – паказаць шматвектарнасць, наватарства і глыбіню такой асветніцкай працы.

У дзейнасці А. Я. Міхневіча, скіраванай на пашырэнне беларускай мовы, правамерна вылучыць тры ўзаемазвязаныя кірункі: уласна навуковы, метадычны і арталагічны. Крытэрыямі для іх вылучэння стала тэматыка публікацый, іх жанр і адрасаванасць чытацкай аўдыторыі. Уласна навуковы кірунак арыентаваны перадусім на замежных спецыялістаў і падкрэсліванне спецыфічных рыс беларускай мовы на фоне іншых славянскіх моў. Метадычны кірунак – гэта стварэнне практычных дапаможнікаў па авалоданні беларускай мовы перш за ўсё дарослымі. Арталагічны кірунак дзейнасці разлічаны на пашырэнне культуры беларускага маўлення сярод усіх аматараў камунікавання па-беларуску.

Ключавыя словы: беларуская мова як замежная; А. Я. Міхневіч; папулярызацыя беларускай мовы; метадыка; арталогія.

У адным са сваіх інтэрв'ю Арнольд Яфімавіч адзначыў: «...у мяне, відаць, ёсць гэтая навукова-папулярызатарская жылка. А папулярываць у мовазнаўстве можна любы аспект» [13].

У прапанаваным артыкуле размова пойдзе пра папулярывацыю ім беларускай мовы як замежнай. Беларуская мова як замежная разумецца тут шырока: і як уласна замежная мова, і як мова няродная, у тым ліку і для саміх беларусаў, сацыялізацыя якіх у сям'і адбывалася і адбываецца на рускай мове. Як вядома, «у адрозненне ад роднай мовы, засваенне якой ідзе неасэнсавана і інтуітыўна (шлях “знізу ўверх”), засваенне замежнай мовы ажыццяўляецца ўсвядомлена і мэтакіравана (шлях “зверху ўніз”)» [1, с. 310]. Распрацоўкі А. Я. Міхневіча, датычныя гэтай галіны, разлічаны якраз на асэнсаванае стаўленне асобы да спасціжэння беларускай мовы.

Мэта артыкула – паказаць шматвектарнасць, наватарства і глыбіню такой папулярызатарскай дзейнасці. Матэрыялам для даследавання сталі навуковыя, навукова-папулярныя, даведачныя, вучэбныя і вучэбна-метадычныя публікацыі А. Я. Міхневіча, а таксама яго інтэрв'ю.

Правамерна, на маю думку, у дзейнасці Арнольда Яфімавіча, скіраванай на папулярывацыю беларускай мовы, умоўна адрозніваць тры напрамкі: уласна навуковы, метадычны і арталагічны. Крытэрыямі для іх вылучэння стала тэматыка публікацый, іх жанр і адрасаванасць чытацкай аўдыторыі. Калі першы кірунак датычыць найперш вучоных, другі – выкладчыкаў, настаўнікаў, студэнтаў, то трэці – усіх зацікаўленых у вывучэнні і выкарыстанні беларускай мовы. Зразумела, што ніякіх межаў паміж названымі кірункамі не існуе і не можа існаваць, але іх размежаванне падаецца карысным як для цэласнага ўяўлення пра зробленае вучоным у гэтай сферы, так і для яго сістэматызацыі.

1. Навуковая папулярывацыя беларускай мовы

Навуковая папулярывацыя беларускай мовы А. Я. Міхневічам, на маю думку, пачалася з моманту ўключэння яго ў сярэдзіне 1960-х гг. у склад Міжнароднай камісіі па вывучэнні граматычнага ладу славянскіх моў. На той час далёка не ўсе замежныя славісты ўяўлялі сабе, як гучыць беларуская мова і якія яе асаблівыя рысы. Такая выснова вынікае з цытаты самога Арнольда Яфімавіча: «Яны [члены камісіі – *Т. Р.*] ніколі не чулі жывую беларускую мову, адны казалі, што яна нагадвае польскую, другія – украінскую, трэція – рускую. “А ці ёсць такая беларуская мова, ці гэта сувязь трох моў?” – такое пытанне. Ну я кажу: вы можаце лічыць, як хочаце, але чыстых моў у пэўным разуменні ўвогуле няма. А сучасная руская мова ці не напалову царкоўна- ці стараславянская. Праўда ж? А англійская мова ці не напалову раманская? Колькі там раманскай лексікі. Значыць, не гэта шукайце, а шукайце якраз своеасаблівыя рысы» [13].

І ў сваіх публікацыях (адзінаасобных ці калектыўных) ён актуалізаваў увагу менавіта на адметных рысах беларускай мовы на фоне рускай і іншых

славянскіх моў. Да такіх прац неабходна аднесці, з аднаго боку, сумесныя міжнародныя праекты, сярод якіх (1) «Словарь славянской лингвистической терминологии» (Прага, 1977, 1979) [17], над падрыхтоўкай беларускай часткі якога ён працаваў разам з Г. А. Цыхуном, М. Р. Суднікам і інш.; (2) раздзел «Беларуская мова» ў томе «Славянскія мовы» з энцыклапедыі «Языки мира» (Масква, 2005) [7]; а з другога боку, калектыўныя працы, падрыхтаваныя і выдадзеныя ў Беларусі.

Успамінаючы працу над тэрміналогіяй у складзе нацыянальнай групы па «Слоўніку славянскай лінгвістычнай тэрміналогіі», А. Я. Міхневіч казаў: «..Мне даручалася першая апрацоўка матэрыялу. А для мяне гэта было вельмі цікава, бо гэта быў яшчэ адзін з кірункаў лінгвістычных даследаванняў, а тым самым узбагачалася і ўяўленне пра беларускую мову, пра граматыку: калі давалася, дапусцім, актуальнае члянэнне, пра якое ніхто ніколі не пісаў у беларускім мовазнаўстве (на той час выкарыстоўваўся толькі тэрмін лагічны націск, аднак гэта не тое, што паняцці). На жаль, у падручніках для ВУ і школы выкарыстоўваюцца традыцыйныя тэрміны, але не гэтага шкада, а шкада, што за гэтай традыцыйнай тэрміналогіяй застаюцца і традыцыйныя ўяўленні пра сістэму беларускай мовы. Традыцыйная тэрміналогія абмяжоўвае вывучэнне мовы. Вось чаму для ўрыстычнага даследавання ні традыцыйных тэрмінаў, ні традыцыйных формаў выражэння значэння не хапае, і таму ў нас такая павярхоўная граматыка» [13].

Адносна раздзела «Беларуская мова» ў томе «Славянскія мовы» з энцыклапедыі «Языки мира» А. Я. Міхневіч казаў: «Самым цікавым для мяне было паказаць некаторыя спецыфічныя рысы нашай мовы. Дапусцім, мала пісалася і гаварылася пра наяўнасць аналітычных канструкцый у славянскіх мовах, у тым ліку і беларускай. Але калі адзінка ў сказе абавязкова на суседнія адзінкі, то гэта і ёсць вытокі аналітызму. Вось пра аналітызм я там напісаў. <...> Гэта такі нарыс на рускай мове, які можа служыць крыніцай першапачатковага азнаямлення з беларускай мовай: усё ж гэта энцыклапедыя, а не падручнік. Думаю, што не адзін славіст яшчэ зазірне ў артыкул “Беларуская мова”, а там ёсць усё: семантыка, сінтаксіс, марфалогія, лексіка і г. д.» [13].

З калектыўных прац, падрыхтаваных і выдадзеных у Беларусі, у якіх А. Я. Міхневіч найпрост удзельнічаў, адзначым «Этымалагічны слоўнік беларускай мовы» (1980) [14], над 2-ім томам якога ён працаваў сумесна з В. У. Мартынавым і інш., а таксама энцыклапедыю «Беларуская мова» (1994) [2], навуковым рэдактарам і адным з аўтараў якой ён быў. Варта згадаць, што А. Я. Міхневіч – аўтар некалькіх дзясяткаў артыкулаў у самых розных даведачных выданнях, як: «Беларуская савецкая энцыклапедыя» ў 12 т. (1969–1975), «Беларуская ССР. Кароткая энцыклапедыя» (1981), «Беларуская энцыклапедыя» ў 18 т. (1996–2004), «Энцыклапедыя літаратуры і мастацтва Беларусі» ў 5 т. (1984–1987) і інш., а таксама адзін з

аўтараў раздзела «Словазлучэнне» ў «Беларускай граматыцы» (1986) і «Кароткай граматыцы беларускай мовы» (2010).

Разважаючы ў адным з інтэрв'ю пра прыцягальнасць беларускай мовы менавіта для навукоўцаў, А. Я. Міхневіч канстатаваў: «А да беларускай мовы [цікаваць даследчыкаў], наадварот, расце, таму што беларуская мова ў пэўным сэнсе захавала вельмі многа цікавага для ўсіх славістаў: тая ж самая палеская лексіка. Успомніце новы кірунак, які фактычна стварыў Мікіта Ільіч Талстой разам з беларускімі даследчыкамі – вывучэнне палескай лексікі і этнаграфічнае даследаванне Палесся. Заўсёды цікавасць да мовы, нават далёкай мовы, дае зусім новыя магчымасці разглядаць уласную мову. Таму “хвалі” ў цікавасці да беларускай мовы я б убачыў так: пераход ад цікаўнасці да цікавасці» [13].

2. Арталагічны кірунак, ці беларуская мова для цікаўных

І якраз каб зацікавіць перадусім саміх беларусаў у камунікаванні па-беларуску, А. Я. Міхневіч шмат рабіў для пашырэння культуры беларускага маўлення. Такая сістэматычная дзейнасць пачалася ім ужо з 1968 г. у газеце «Звязда» ад 6 сакавіка, дзе ён распачаў рубрыку «Фарбы мовы» пад загалоўкам «Запрашаем цікаўных», прысвечаную пытанням моўнай культуры; ініцыятыву падхапілі супрацоўнікі Інстытута мовазнаўства АН БССР, дзе ён на той час працаваў. У сваёй нататцы, запрашаючы чытачоў да абмеркавання надзённых праблем беларускай мовы, ён указваў, што «размова будзе цікавай і сапраўды карыснай толькі тады, калі ўдзел у ёй возьмуць самыя шырокія колы людзей, усе, хто не ставіцца да мовы абыякава». Пазней, у 1991 г., А. Я. Міхневіч у газеце «Вечерний Минск» вёў рубрыку «Белорусский язык для всех»; а ў 2003 г. зноў «Звязда» з рубрыкай «Сем прыступак у свет мовы», нататкі з якой сталі часткаю калектыўнага даведачнага выдання «Слоўка за слоўкам: алфавітны даведнік па культуры беларускай мовы для ўсіх» [11].

«Культура маўлення, – па словах А. Я. Міхневіча, – гэта неабсяжная стыхія бытавання нацыянальнай мовы ў вуснах людзей, і тут, бяспрэчна, узнікае шмат праблем, звязаных з якасцю індывідуальнага валодання сістэмай нацыянальнай мовы, з уменнем выбіраць з гэтай сістэмы тыя сродкі – словы, звароты, сказы, націскі, інтанацыю, стыль, – якія зрабляць уласную мову (а дакладней: уласнае маўленне!) з’явай высокай культуры» [11, с. 3]. Як навукоўцу, настаўніку і рытару яму было важна, як гавораць беларусы па-беларуску; прычым як вучоны ён назапашваў эмпірычны матэрыял, даследаваў і асэнсоўваў фактары ўзнікнення «няправільнасцей» у маўленні, а як выкладчык і лектар у даходлівай форме даносіў чытачу / слухачу лінгвістычную ісціну, чым засцерагаў яго ад магчымых хібаў.

Улічваючы няпростую сітуацыю двухмоўя ў Беларусі, А. Я. Міхневіч падкрэсліваў, што тэрмін *арталогія* «ўказвае не толькі на правільнасць ужывання моўных адзінак, але і на навуковую і сацыяльную правільнасць самаасэнсавання ўласнай маўленчай дзейнасці і мовазнаўчых рэфлексій» [9

с. 15]. Нездарма ў сваёй прадмове да 3-га выдання дапаможніка «Белорусский язык для говорящих по-русски» А. Я. Міхневіч эпіграфам узяў словы Уладзіміра Дубоўкі: «..Жыць з людзьмі, сустракаючыся з імі штодня, і не ведаць іх мовы – я лічу недастойным людской годнасці. Апрача таго, гэта значыла б прызнацца ў сваёй бяздарнасці. Ці цяжка вывучыць яшчэ адну мову!» [3, с. 3].

3. Метадычны кірунак у пашырэнні беларускай мовы

А. Я. Міхневіч не толькі заклікаў да вывучэння беларускай мовы, але і ствараў практычныя дапаможнікі па яе авалоданні. Так, кніга «Белорусский язык для небелорусов» (1973), над якой А. Я. Міхневіч працаваў сумесна з А. А. Крывіцкім і А. І. Падлужным, была «первым опытом издания курса белорусской фонетики и грамматики, предназначенного для читателя-небелоруса» [4, с. 3]. Кніга атрымала станоўчы рэзананс як у краіне, так і за яе межамі і перавыдавалася яшчэ тройчы. Калі ў 1973 г. наклад склаў 2000 асобнікаў, у 1978 – 2 200, у 2008 – 2 500, то ў 1990 – 50 000 (!). Тут несумненную ролю адыграў год выдання, які прыпаў на час другой хвалі беларускага Адраджэння. У прадмове да кнігі А. Я. Міхневіч пісаў, што гэта «не школьный учебник и не грамматика для филологического факультета. Скорее его можно рассматривать как научно-популярные очерки, в которых рассказывается о белорусском языке, и прежде всего для тех, кто хотел бы углубить свое знание языка или начать его практическое изучение» [3, с. 4].

Прафесар максімальна выкарыстоўваў свой навуковы і навукова-папулярызатарскі досвед для заахвочвання вывучэння беларускай мовы як саміх рускамоўных беларусаў, так і замежнікаў, якія валодалі рускай ці англійскай мовамі. Дзеся гэтага ім былі падрыхтаваны і выдадзены два размоўнікі: руска-беларускі [8] і англа-беларускі [12]. Не застаўся А. Я. Міхневіч убаку і ад новых выклікаў сучаснай навукі: ён актыўна ўдзельнічаў у распрацоўцы камп'ютарных праграм па вывучэнні беларускай мовы рускамоўнымі (напр. [10]).

Разважаючы, чаму беларуская дыдактычная навука да сёння не мае стандартнага падручніка для замежных навучэнцаў, адзначаў, што «такія дапаможнікі ствараліся найперш па мовах сусветназначымых, якія забяспечваюць камунікацыю, якія патрэбны практычна» [13]. Таму любая спроба стварэння падобных дапаможнікаў па беларускай мове не толькі ім падтрымлівалася, але нярэдка ім жа і ініцыявалася. Так, у 1999 г. з Енскага ўніверсітэта (Германія) вывучаць беларускую мову на філфак БДУ прыехала студэнтка Клаўдыя Гуртыг (Claudia Hurtig), якая, прыслухаўшыся да парады Арнольда Яфімавіча, абрала ў якасці свайго курсавога праекта тэму «Короткая граматика белоруской мовы для немецких студентаў». Вынікам гэтага праекта стала кніга «Kurze belarussische Grammatik in Tabellen für deutschsprachige Studenten» (2001) [15], надрукаваная ў Мінску пад навуковай рэдакцыяй А. Я. Міхневіча. Працягам гэтай працы стала паглыбленае тэарэтычна і дапоўненае практычнай часткаю выданне

«Belarussische Grammatik in Tabellen und Übungen» [16], апублікаванае ў Мюнхенскім выдавецтве «Otto Sagner» на замову рэдактара праф. Рэдэра.

Падсумаванне: унёсак А. Я. Міхневіча ў папулярызацыю беларускай мовы як замежнай (у шырокім сэнсе) неперабольшана важкі, значны як у навуковым, так і вучэбна-метадычным плане. Але не меншая вага прафесара і ў тым, што ягоныя працы даюць моцны імпульс да разваг, да пошуку, да крэатыву, бо, як сказаў сам А. Я. Міхневіч, «за плячыма – шлях, але й наперадзе дарога. Дарога пазнання мовы. Дарога яе захавання, удасканалення і пашырэння» [2, с. 6]. Нам, філолагам, ёсць што рабіць, ёсць куды імкнуцца і на каго раўняцца.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Азимов Э. Г. Словарь методических терминов (теория и практика преподавания языков) / Э. Г. Азимов, А. Н. Щукин. СПб : Златоуст, 1999. 472 с.
2. Беларуская мова : энцыкл. / Беларус. Энцыкл.; пад рэд. А. Я. Міхневіча; рэдкал.: Б. І. Сачанка (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск : БелЭн, 1994. 655 с.
3. Кривицкий, А. А. Белорусский язык для говорящих по-русски / А. А. Кривицкий А. Е. Михневич, А. И. Подлужный. 3-е изд., перераб. Минск : Выш. шк., 1990. 368 с.
4. Кривицкий А. А. Белорусский язык для небелоруссов / А. А. Кривицкий, А. Е. Михневич, А. И. Подлужный. Минск : Выш. шк., 1973. 272 с.
5. Кривицкий А. А. Белорусский язык для небелоруссов / А. А. Кривицкий, А. Е. Михневич, А. И. Подлужный. 2-е изд., испр. и доп. Минск : Выш. шк., 1978. 352 с.
6. Кривицкий А. А. Белорусский язык. Для говорящих по-русски / А. А. Кривицкий, А. Е. Михневич, А. И. Подлужный. Минск : Выш. шк., 2008. 83 с.
7. Михневич А. Е. Белорусский язык / Н. В. Бирилло, Ю. Ф. Мацкевич, А. Я. Михневич, Н. В. Рогова // Языки мира : Славянские языки. М. : Academia, 2005. С. 548–594.
8. Михневич А. Е. Русско-белорусский разговорник. Минск : Выш. шк., 1991. 335 с.
9. Міхневіч А. Я. Арталагічны даведнік : асноўныя тыпы артыкулаў // Працы кафедры сучаснай беларускай мовы. Мінск : РІВШ, 2004. Вып. 3. С. 15–22.
10. Міхневіч А. Я. Беларуская мова : камп'ютарныя сцэнарыі для навучання рускамоўных / А. Я. Міхневіч, А. В. Зубаў. Мінск : НІА, 1999. 147 с.
11. Міхневіч А. Я. Слоўка за слоўкам : алф. давед. па культуры бел. мовы для ўсіх / А. Я. Міхневіч, Л. П. Кунцэвіч, Ю. В. Назаранка. Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2006. 166 с.
12. Міхневіч А. Я., Навічэнка Н. М. Англа-беларускі размоўнік. English-Belorussian phrase-book. Мінск : Навука і тэхніка, 1992. 240 с.
13. «Навукі без эўрыстыкі, без нейкіх, хоць маленькіх, але адкрыццяў, проста не існуе» : інтэрв'ю (2006) Т. Р. Рамзы з праф. А. Я. Міхневічам. URL: <https://philology.by/mihnevich-eurystyka> (дата звароту: 10.10.2020).
14. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / Нацыянальная акадэмія навук Беларусі, Інстытут мовазнаўства імя Я. Коласа. Т. 2 : В / [А. Я. Міхневіч і інш.]; рэд. В. У. Мартынаў]. Мінск : Навука і тэхніка, 1980. 344 с.
15. Hurtig C. Kurze belarussische Grammatik in Tabellen für deutschsprachige Studenten / Гуртыг К. Кароткая граматыка беларускай мовы ў табліцах. Мінск : Тэхналогія, 2001. 89 с.

16. *Hurtig C., Ramza T.* Belarussische Grammatik in Tabellen und Übungen / Гуртыг К., Рамза Т. Граматыка беларускай мовы ў табліцах і практыкаваннях // Slavistische Beiträge / Herausgegeben von P. Rehder. München : Verlag Otto Sagner, 2003. Bd. 420. 267 S. (Studienhilfen; Bd. 13).

17. *Slovník slovanské lingvistické terminologie* = Словарь славянской лингвистической терминологии = Dictionary of slavonic linguistic terminology / Red. A. Jedlička. Praha : Academia, 1977–1979. T. 1. 1977. 554 с.; T. 2. 1979. 486 с.